

Pravna in moralna varnost v družbi in podjetništvu

Zasl. prof. dr. Šime Ivanjko

UVOD

Pojem pravne varnosti nam je znan že stoletja v 21.stoletju pa bi se naj srečali tudi z uveljavljanjem nadgradnje pravne varnosti z moralno varnostjo, ki temelji na morali in etiki

V vsakodnevnem pogovornem jeziku pogosto zamenjujemo besedo morala z etiko, oboje pa povezujemo s pravom, pri čemer poudarjamo, da je pravo le nekaj drugega. Ravnanje človeka ocenjujemo kot etično ali moralno oziroma etično in moralno, ki pa je v skladu ali v neskladju s pravom. V praksi se beseda morala in etika uporabljata kot sinonima in se ločita od prava.¹ V gospodarskem poslovanju govorimo tudi o potrebi poslovne etike ali poslovne morale in poslovnega prava.

Človeštvo si že od leta 1215, ko je bila sprejeta Magna carta libertatum, prizadeva zagotoviti pravno varnost, ki je še vedno nezadostna, zlasti v posameznih delih sveta. V novem času pa se že govori o nujnosti zagotavljanja moralne varnosti kot osebnega občutka človeka, da mu nihče ne bo škodoval na časti in ugledu, kar pa se ne more zagotoviti s pravom. Moralna varnost je višja stopnja varnosti človeka od pravne varnosti, ki je minimum varnosti.

1 Sporni pomen morale in etike

Strokovno gledano besedi morala in etika nista sinonima². Čeprav gre za razliko med obema pojmom, pa v teoriji in praksi ni popolnoma jasnih kriterijev, kaj je morala in kaj je etika ter kakšen je odnos med njimi.

Mnoge teoretike družboslovja zanima odnos med etiko in moralno ter pravom. V teoriji je najti tudi stališče, da izvirno pomensko razlike med moralno in etiko ni. Etika bi naj imela grški izvor, morala pa latinski, pomenita »pa vsak v svojem jeziku popolnoma isto«³.

Etika se praviloma obravnava kot splošno teoretično in racionalno utemeljevanje morale v družbi. To je predmet filozofije, ki se ne ukvarja z moralnimi pravili kot življenjskimi napotki, temveč je filozofsko razmišljanje o sami moralnosti človeka kot moralnega bitja. Bistvena vprašanja, s katerimi se ukvarja etika, so: kaj je dobro samo po sebi in kaj naj dela človek, da bi bil dober oziroma kaj ne sme storiti kot moralni subjekt. Gre za iskanje odgovora, kaj je moralna zavest kot posebna človekova dimenzija, s katero se človek izraža kot najvišje živo bitje.

¹Za sinonime gre, kadar se za isti pojem oziroma vsebino uporablja več besed.

²Etimološko morala izhaja iz latinske besede mos, mores, kar pomeni običaj, etika pa iz grške besede ethos, kar pomeni domovanje in podobno.

³Stres, A. *Etika ali filozofija morale*. Ljubljana: Družina 1999, 10.

V tuji literaturi lahko zasledimo tudi mnenje, da je pozitivna sodba o določenem ravnanju človeka moralna. Negativna sodba o določenem ravnanju z vidika kaj je dobro ali slabo pa bi naj opredeljevala etično ali neetično. Moralno naj bi bilo tisto, kar je splošno sprejeto in ocenjeno v družbenem okolju kot dobro, etično pa tisto, kar je relativno in dobro z vidika posameznika. Pri tem se v teoriji poudarja, da se sodbe o moralnem ali etičnem med seboj dopolnjujejo⁴.

Ni sporno, da etika in morala vsebujeta kriterije oziroma oceno o tem, kaj je dobro za človeka oziroma za družbo kot tako (*per se*) in zavest človeka, da mora spoštovati moralne oziroma etične norme, ker le-te pomagajo samemu človeku, da je dober in sočasno pospešujejo in utrjujejo medčloveške dobre odnose, ki so pogoj, da se človek v družbenem okolju počuti dobro. Gre za ocenjevanje dobrote določenega človekovega dejanja, pri čemer pa se v teoriji in praksi loči, ali je dobrost kakega ravnanja sama po sebi dobrost ali pa je to dobrost po mnenju posameznika.

Večinsko mnenje v teoriji zastopa, da etika ocenjuje dobrost z vidika, ali je določeno ravnanje človeka dobro samo po sebi, morala pa, ali je ravnanje dobro z vidika ocenjevanja pravil, ki veljajo v določeni družbi. Pri morali je zlasti poudarek na ocenjevanju odnosa posameznika do drugih, pri etiki pa naj bi bil poudarek na ocenjevanju odnosa posameznika do konstantnih in v podzavesti človeka prisotnih idealov o dobroti.

Morala, moralnost (lat. *mos*, *mores* = običaj) označuje obliko človekovega odnosa do sveta, drugih ljudi in do sebe. Odseva v ocenjevanju moralno relevantnih dejanj, dobrih in slabih. Morala je skupek moralnih vrednot in običajev v neki družbi.

Podobno kot etika, religija, pravo, politika in država se morala spreminja v smiselnem obsegu, v vsebini in v času ter je posebna oblika človeške družbene zavesti.

Morala se pravzaprav začne v srečanju človeka s človekom v družbeni skupnosti in kadar človek svojo individualnost usklajuje s pravili obnašanja v skupnosti. Morala vključuje ustaljena pravila obnašanja, nauke religije, izkušnje ljudi, zapisane in nenapisane norme, kategorije, ideale in s strani oblasti sprejete predpise, ki veljajo tako za posameznike kot za celotno skupnost.

Morala naj bi poudarjala vidik dolžnosti človeka do drugih in spoštovanja zapovedi, ki veljajo in so sprejemljiva v določenem družbenem okolju. Etika je bolj temeljna, absolutna in splošna, medtem ko je morala konkretna in relativna ter spremenljiva. Etične vrednote naj bi se skozi moralo (družbeno ocenjevanje) udeleževale in kot take naj bi bile obvezne. Morala vsebuje določen skupek pravil in norm človekovega ravnanja, ki ga okolje ocenjuje kot dobro. Gre za določena pravila, ki jih človek spozna v sožitju z drugimi in sprejemanjem ocen drugih v družbi o določenih oblikah ravnanja v odnosu do drugih, pri čemer se pri posamezniku razvija čut odgovornosti, da jih spoštuje. Lahko bi rekli, da gre za »naučena« pravila. Omenjena pravila so lahko vezana na določeno skupino, organizacijo delovanja in podobno. Imajo naravno navodil, kako naj človek ravna v določeni situaciji.

Moralna pravila se v zgodovinskem razvoju oblikujejo glede na potrebe in želje širšega družbenega okolja. Lahko so tudi pod vplivom določene ideologije, religije in dejanskih družbenoekonomskih okoliščin.⁵ Govorimo o socialistični morali, samoupravnici morali,

⁴Podrobneje: Resweber, J. P. *La philosophie des valeurs*. Pariz: Paris, 1992, 102–105 (citirano po Stres, 1999, 11).

⁵Fromm, E. *Zdrava družba*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 148–149.

katoliški morali in podobno. Moralnosti se najbolj približuje pojem nравnost (*moralitas*). Čeprav nekateri pripisujejo različne pomenе pojmu moralnost in morali, pa je nesporno, da je moralnost predstopnja nравnosti oziroma je nравnost izraz subjektivne moralne zavesti in se pri njej ne poudarja objektivni družbenozgodovinski temelj⁶.

2 Etika kot znanost o morali

Etika se najpogosteje opredeljuje kot znanost o morali (filozofija morale), ki se ukvarja z razlago in utemeljevanjem moralnosti, zlasti pa proučuje upravičenost morale ter njene učinke pri človeku samem in v širšem družbenem okolju. Gre za uporabo filozofske metode pri obravnavanju vsebine in vloge ter tudi nastanka morale v družbi. Če gre pri morali za skupek norm, ki jih je človek pridobil oziroma prevzel v okolju, v katerem živi, potem se v okviru etike pojavljajo premišljanja človeka samega o morali, ki jo sprejema od zunaj. Pri etiki gre za vrednotenje in udejanjanje morale s poudarkom na osebnem doživljanju moralnih dejstev. Rekli bi lahko, da gre za ozaveščanje človeka o nujnosti moralnega delovanja.

Etika je znanost in filozofija o morali, v okviru katere se z uporabo filozofskih metod proučuje izvor, vsebina, vloga in učinki morale v družbi in pri posamezniku.

Nekateri opredeljujejo pojmovanje etike kot subjektivno moralo za razliko od morale, ki naj bi bila objektivna. Moralno deluje človek zato, ker pozna moralna pravila, ki so se oblikovala v družbi, etično pa naj bi bilo to isto moralno delovanje, katerega se človek zaveda in ga tudi sprejema kot pravilno in dobro. Pri etiki je zlasti bistvena zavest človeka o tem, da je nujno moralno delovanje zaradi dobrega (*per se* oziroma *ex opere operato*)⁷.

Etično deluje posameznik, kadar postopa v skladu s svojo vestjo, ki je zdrava in ima jasne predstave o pravilnem in napačnem oziroma dobrem in slabem. Pri morali človek veruje, da je tisto, kar mu okolje nudi kot moralno pravilo pravilno in dobro, vendar pa to še objektivno ne pomeni, da je dejansko samo po sebi dobro.

Moralo in etiko lahko ločimo tudi po tem, da v okviru moralnega presojanja sodimo o ravnanju posameznika, torej njegovem odnosu do samega ravnanja in ga presojamo z vidika nam znanih splošno sprejetih moralnih pravil. Če pa to isto ravnanje želimo presojati z etičnega vidika, potem je v ospredju dobrotnost samega dejanja kot takega.

3 Morala in etika kot pravo *de lege lata* in *de lege ferenda*

Ločevanje morale in etike na področju prava lahko primerjamo tudi s pojmom *de lege lata* in *de lege ferenda*. Morala naj bi bila skupek pravil, ki dejansko veljajo v družbenem okolju in se zahteva od posameznika, da deluje v skladu s temi pravili. Človek sam pa teži k večji in poglobljeni kvaliteti teh pravil, ki bi prispevale, da je pri svojem ravnanju še boljši. Torej – človek poskuša na področju morale zasledovati višja in bolj humana pravila obnašanja, ki jih lahko vzporejamo tudi s pojmom *de lege ferenda* na področju prava. V okviru *de lege lata* obravnavamo pravne predpise, ki veljajo, vendar družba kot celota in posameznik teži k boljšemu pravu, ki je bolj pisano po meri človeka in je bolj učinkovito, torej pravo, ki bi naj šele nastajalo (*de lege ferenda*).

⁶Sruk, V. *Leksikon morale in etike*. Maribor: EPF, 1999, 317. Avtor moralnost ali nравnost definira kot splošno lastnost človekove osebnosti, ki se izraža v njegovi dejavnosti in zavesti, v njegovem razmerju do sebe samega, do soljudi, do sveta.

⁷Dejstvo, ki deluje samo po sebi.

Kljub različnim pristopom k pojmu morale in etike ter poskusom njihovega ločevanja pa lahko ugotovimo, da morala in etika nista sinonima in da je praviloma moralo treba obravnavati kot skupek veljavnih nepravilnih pravil, ki veljajo v določeni družbi in na podlagi katerih je mogoče ocenjevati ravnanje posameznika ali skupine kot dobro ali slabo. Moralno je tisto, kar okolje sprejema kot splošno moralno pravilo, s katerim ocenjuje določeno ravnanje kot dobro ali slabo in ga tudi kot takega zavestno upošteva posameznik. Če pa posameznik pri tem teži k osmišljanju moralnega pravila in si prizadeva, da tudi oblikuje zavest o nujnosti takšnega moralnega pravila, ki bi naj bilo samo po sebi dobro, pa lahko govorimo o etičnem pristopu k morali. Etika naj bi bila skupek idealnih, relativno konstantnih »višjih« moralnih pravil, h katerim teži človek, ki želi biti »boljši« od »dobrega človeka« v vsakodnevni praksi in od povprečja, kako pojmujeemo dobro v družbi.

Moralno pravilo je tisto, ki ga oblikuje določena družbena skupina in za katerega meni, da je samo po sebi dobro, da ga je treba spoštovati in se ravnati v skladu s takšnim pravilom. Etično pravilo je pravilo, ki je samo po sebi dobro, ne glede na to, ali ga kot takega šteje družbena skupina. Praviloma sta moralno in etično pravilo vsebinsko enaka, vendar pa je v velikem številu primerov moralno pravilo bližje vsakodnevni življenju kot pa etično pravilo. Tukaj ne pojmujeemo etike kot filozofsko disciplino o morali. Pri razpravah o morali in etiki izhajamo iz nespornega dejstva, da ne znamo definirati prava in prav tako ne etike. Prav tako ne vemo, od kod sta pravo in etika. Vsi poskusi definiranja prava pa tudi etike oz. morale so bili neuspešni oz. niso uspeli vsebinsko zajeti vso polnost pojma in vloge prava ter etike v družbi in življenju posameznika.

Etika lahko vsebuje ideje ali vrednote pa tudi versko prepričanje, kot npr. to, da je meso svinje nečisto ali pa da so krave svete živali. Etika, etične vrednote in moralne vrednote so odsev kulture in tradicije. Zaupanje v človeka je stvar kulture, ali kultura poudarja temeljna načela, na katerih temelji zaupanje, kot je poštenost, dobrot, naklonjenost ipd. V 21. stoletju bo problem zaupanja posebej viden. Tehnološka revolucija, ki jo pričakujemo v 21. stoletju, bo odpravila vse oblike hierarhije le pod pogojem, da bo v družbi zaupanje ljudi in skupne etične norme temeljna podlaga komuniciranja v družbi. Hierarhija v družbi je nujnost, glede na to, da vsi člani ne morejo živeti v skladu s splošno sprejetimi pravili, ki so zapisana v zavesti človeka in zaradi tega je potrebno določiti pravila in sankcije, da bi se vsi držali določenih pravil igre, skupnost ljudi pa bi uživala zaupanje posameznika.

Morala, etika in pravo

Pri moralnih oziroma etičnih normah gre za pravila, ki so blizu pravnim pravilom, vendar pa predstavljajo določeno nadgradnjo nad pravom. Pravo varuje človeka in njegov položaj pred posegom drugih. Morala pa bistveno bolj poudarja odnos posameznika v razmerju do drugih v smislu nudenja dobrote drugemu. Pravo varuje človeka pred škodljivimi in nesprejemljivimi oziroma po oceni družbenega okolja negativnimi posledicami določenih ravnanj, morala pa naj bi spodbujala, kako pomagati drugemu človeku in tudi samemu sebi, da se doseže občutek sreče. Od tod tudi znana teza, da je pravo minimum morale (Jelenek). Pravo omogoča, da človek živi varovano ali bolje rečeno relativno neogroženo v določeni družbi, vendar pa mu ne more

zagotoviti občutka osebne sreče, kvalitete humanih in dobrih medčloveških odnosov. To je naloga moralnih in etičnih norm.

Zgodovinsko gledano je pravo vedno vsebovalo pomembna pravila obnašanja ljudi v preteklosti, pri čemer pa se še vedno sprašujemo, podobno kot Kant, kaj sploh je pravo. Zgodovinarji v osnovi opredeljujejo 4 temeljne cilje prava:

1. vzpostaviti red,
2. zagotoviti pravičnost,
3. urediti sistem oblasti,
4. zagotoviti varstvo pred oblastjo.⁸

Cilj varovati posameznika pred oblastniki je novejši pojav in ga je mogoče ugotavljati s podpisom *Magne carte libertatum* iz leta 1215. Vzpostavljanje reda in urejanje sistema oblasti pa se pojavlja kot potreba v različnih družbeno-ekonomskih formacijah kot potreba, da se ohrani življenje. Tisto, kar je v najstarejših zapisih prava zanimivo, je poskus, da se s pravom zagotovi pravičnost, ki pa je ena od temeljnih vrednot, ki spremlja pravo in etiko v njuni zgodovini. Prav pravičnost je vrednota, ki povezuje pravo in moralo oz. etiko in jih sočasno tudi ločuje⁹.

Od Hamurabijevega zakonika dalje pravniki vedno poudarjajo, da je eden najpomembnejših ciljev prava ustvariti pravičnost oz. zagotoviti pravične sodbe. Pri tem starejši pravni sistemi pojem pravičnosti utemeljujejo s tem, da naj bi močni ne imeli oblasti nad šibkimi. Pravičnost se v pravu ne enači z enakostjo, čeprav bi bilo mogoče pravičnost terminološko tesno povezati z načelom enakosti.¹⁰

4 Razvoj morale in etike

O vprašanju, od kod prihajata morala in etika, je veliko napisanega in je predmet številnih filozofskih in drugih diskusij, vendar pa enotnega odgovora ni. Nedvomno sta morala in etika povezani s človekovim življenjem v družbi. Za moralo in etiko velja podobno kot za pravo, ki se oblikuje ob srečanju človeka s človekom. Med pravom in moralo ter etiko je razlika le v tem, da pravo vedno ureja odnose med ljudmi; morala in etika pa tudi odnose med človekom in družbenim okoljem ter tudi odnos med človekom do samega sebe.

S pojavom morale v družbi je verjetno enako kot z oblikovanjem moralne zavesti pri posamezniku. Teorija razvršča moralni razvoj človeka na tri glavne ravni, pri čemer vsi dosežejo prvo in drugo, ne pa tudi tretjo raven. Nihče tudi ne more doseči tretje ravni brez absorbiranja prve in druge. Prvo raven opredeljujejo kot predkonvencionalno raven. V otroštvu ni mogoče moralno ocenjevati ravnanje posameznega otroka. Ščasoma se pri otroku tekom

⁸Vesel, U. *Geschichte des Rechts*. V: Sinič, V. Vrednostni temelji najstarejših zapisov prava. *Podjetje in delo*, 2001, 6–7, str. 1073. Tudi glejte, Schopenhauer, A.; *Die Kunst, Recht zu behalten*, Nikol Verlag, Hamburg 2004, str. 1079. V zadnjih letih se je bistveno povečal interes za njegova filozofska razmišljanja o pravu, etiki in filozofiji.

⁹Tu uporabljamo pojem etike kot sinonim za moralo, pri čemer pa v pravu ločimo moralo in etiko podobno kot pozitivno pravo od idealnega prava (de lege lata in de lege ferenda).

¹⁰Enakost med ljudmi je mogoče relativno zagotavljati s pravom in moralo, ni pa mogoče z njima zagotoviti enakovrednosti med ljudmi, ki pa jo lahko zagotovi le etika kot skupek višjih moralno-idealnih norm.

vzgoje oblikuje zavest, kaj je dobro in kaj slabo in se omenjena zavest zlasti oblikuje zaradi sankcije ravnanja, ki je slabo. Otrok se torej nauči moralnih pravil obnašanja, ki veljajo v družini ali pa v širšem okolju, s katerim se otrok srečuje. To bi naj bila prva raven oblikovanja sposobnosti, da človek dojame obstoj moralnih norm. Na drugi stopnji se pri posamezniku razvija želja, da usklajeno deluje s pričakovanji okolja. Na tej ravni ni v ospredju strah pred kaznovanjem, ampak praviloma želja po nagradi in potreba, da se posnema druge. Omenjena raven oblikovanja moralne zavesti v teoriji se opredeljuje kot konvencionalna raven. Na tej ravni se zlasti skozi različne oblike vzgoje in izobraževanja »uči« moralnih pravil. Oblikuje se torej morala drugih oziroma družbenega okolja.

V okolju se običajno druga raven oblikovanja moralne zavesti opredeljuje kot spoštovanje reda in zakona. Na tej ravni se oblikujejo tudi druge zavesti pri človeku, zlasti kulturna zavest o potrebi in spoštovanju kulturnih dobrin. V teoriji nekateri to raven imenujejo tudi morala usklajevanja. Na tej ravni se praviloma ne sprašujemo, od kod in zakaj so moralna pravila. To je domena tretje, tako imenovane postkonfesionalne avtonomne ali načelne moralne ravni. To je raven, kadar posameznik zavestno sprejema moralna pravila s prepričanostjo, da so dobra sama po sebi in se tudi pri posamezniku razvija zavestno razmišljanje, zakaj so ta pravila dobra.

Na tretji ravni moralne zavesti se loči prva in druga stopnja. Pri prvi stopnji se praviloma poudarjajo človekove osebne pravice, ki jih varuje tudi pravo in morala. Te pravice so praviloma stvar dogovora v širšem družbenem okolju. Na drugi stopnji tretje ravni pa so v ospredju razumsko pojmovanje moralnih pravic drugih, ki tudi uravnavajo ravnanje posameznika.

Posameznik se na drugi stopnji tretje ravni zaveda nujnosti in vsebine moralnega reda in tudi zavestno deluje v skladu z njim zaradi prepričanosti, da je takšno ravnanje dobro in da prispeva k dobroti človeka. Posameznik na tej stopnji sprejema moralna pravila kot svoja lastna pravila, ki uravnavajo njegov odnos do drugih in do samega sebe.

Za prvo raven oblikovanja moralne zavesti je torej značilen strah pred kaznijo, na drugi ravni pa pričakovanje nagrade in na tretji ravni osebna prepričanost o utemeljenosti moralnih norm, pri čemer niti nagrada niti kazen ne igrata omenjene vloge pri odločanju, ali bo človek spoštoval moralna pravila ali ne.

Na tretji ravni se človek začne spraševati o tem, ali so moralna pravila, ki se jih je naučil na drugi ravni in jih na tretji ravni tudi sprejel, dejansko dobra *per se* oziroma ali niso naučena pravila, ki jih je sprejel od drugih na drugi stopnji tudi v resnici dobra ali napačna. Na tej stopnji se začne tudi razmišljanje o tem, ali in zakaj se morajo spoštovati moralna pravila. V bistvu gre za zavestno delovanje človeka ne samo pri postopku sprejemanja obstoječih moralnih pravil, temveč tudi pri njihovem utemeljevanju in koristnosti oziroma nekoristnosti za posameznika in za družbo.

Prav na tej ravni in v tem pristopu v teoriji vidijo nekateri prehod iz sveta moralnih k etičnim normam in zato ta pristop k morali opredeljujejo kot etični pristop, glede na to, da se s temi

vprašanji ukvarja tudi etika kot filozofska veda o morali¹¹. Govorimo tudi o razviti moralni zavesti človeka, pri čemer je bistven osebni, razumski in zavestni pristop k fenomenu moralnih pravil obnašanja človeka in želja po tem, da bi postali boljši.

5. Vrste morale in etike

Tako kot ni enotnega stališča v teoriji, kaj sploh je morala oziroma etika, je še manj oblikovano enotno mnenje o posameznih vrstah morale in etike.¹² Res je, da obstajajo nekatere standardne vrste etike, vendar pa vsaka filozofska šola postavlja svoje kriterije za razvrščanje različnih etik. S tem se ukvarjajo t. i. etične kategorije, ki poskušajo sistematizirati običajne moralne sodbe, institucije in postopke obrambe temeljnih etičnih načel. Vse vrste etičnih pristopov pa gradijo svoja izhodišča in kriterije za razvrščanje etik na temeljnih, moralnih, civilizacijskih načelih, kot je »ne škodi drugemu, govori resnico, ne kradi in podobno«¹³. Splošna pravila so v nekaterih družbenoekonomskih okoljih dovolj, zlasti tistih, ki imajo razvito zavest o moralnih normah.¹⁴

Etične teorije se zlasti ukvarjajo s kriteriji, na podlagi katerih je mogoče oblikovati posamezne vrste etike. Eden od kriterijev je odnos etike do moralnih pravil, ki jih etika kot filozofija obravnava in ocenjuje. V okviru omenjenih kriterijev oziroma metod poskuša etika odgovoriti na vprašanje, zakaj se posamezni del konvencionalne morale oblikuje v družbi in ga je treba sprejeti in zakaj drugih delov ni treba spoštovati. Pri tem gre za t. i. kritično etično teorijo, v okviru katere poskuša etika utemeljiti določena pravila konvencionalne morale, vplivati, popravljati, spremeniti in jo uskladiti z etičnimi ideali.¹⁵

Drugi kriterij je obravnavanje etike z vidika učinkov moralnega delovanja. Omenjena metoda poskuša opredeliti, kakšne učinke oz. posledice povzroča spoštovanje oziroma nespoštovanje posameznih etičnim moralnih norm. Govorimo o teleoloških kriterijih za oblikovanje posameznih vrst etike. V okviru te metode poznamo najbolj znano verzijo, t. i. etični konsekvencializem, v katerem se presoja, ali je posledica, ki nastopa zaradi nespoštovanja določene moralne norme, dobra ali slaba.¹⁶

Za razliko od teleoloških kriterijev se pogosto uporablja deontološki kriterij za opredeljevanje posamezne vrste etike, ki poudarja dolžnost spoštovanja moralnih norm, ne glede na posledice.

¹¹Omenjeno teorijo o treh ravneh podrobneje obravnava Kohlberg, L. The Claim im to Moral Adequacy of a hick hes Stage of Moral. *Judgment Journal of Philosophy*, 1973, 70, str. 630–646. Glej tudi De George, Richard T., Poslovna etika, stran 47–48.

¹²V nadaljnjem besedilu bo govora o etiki kot enotnem pojmu za moralo in etiko, razen če ne bo potrebno posebej opozarjati na razliko med obema pojmomoma v smislu že obravnavanih težav o pojmu morale in etike.

¹³To so praviloma zapovedi iz Dekaloga, zlasti tista, ki se nanašajo na odnose med ljudmi, delno pa tudi posredno na tiste, ki urejajo odnose med človekom in bogom.

¹⁴Njena regulativna funkcija vpliva na učinkovitost podjetništva.

¹⁵Funkcija poslovne etike je regulativna, razpoznavna, vrednostna, usmerjevalna, motivacijska, komunikacijska in prognostična.

¹⁶Ta metoda zlasti poudarja princip koristnosti spoštovanja moralnih norm (etični utilitarizem).

Pri tej metodi je etično tisto, kar ima določeno etično dobro vsebino ali lastnosti oziroma etično nesprejemljivo vsebino ali lastnosti.¹⁷

Za oblikovanje poslovne etike se danes praviloma uporabljajo kriteriji utilitarizma, židovsko-krščanskega in kantovskega pristopa.¹⁸

Izhajajoč iz omenjenih kriterijev in metod pri oblikovanju poslovne etike se v ospredju vedno postavljajo vprašanja smisla vsebine in utemeljenosti pravice, pravde, pravičnosti, osebnih pravic človeka, pravic delavcev, pravic žensk in otrok in drugačnih.¹⁹

Glede na to, da ni mogoče uporabiti enotnih kriterijev in metod za oblikovanje enotnih podlag posameznih vrst etike, se v praksi posamezne vrste oblikujejo praktično na podlagi različnih pristopov, kar imenujemo etični pluralizem. Tako npr. utilitaristično oblikovana etika ne more dati odgovora na to, kaj je pravičnost. Zaradi tega se utilitaristični pogledi na etiko korigirajo z deontološkim pojmom pravice.²⁰

Dobre poslovne običaje je treba spoštovati, ker tako določa pravo, vendar je treba poudariti, da dobri poslovni običaji niso dobri zato, ker so pravno obvezni v poslovnem svetu, ampak so obvezni zato, ker so dobri. Zakonodajalec predpisuje spoštovanje dobrih poslovnih običajev zaradi njihove vrednosti in pravilnosti.²¹

M. Weber je v spisu »Politika kot poklic« iz leta 1919 ločil etiko odgovornosti in etiko prepričanja. Etika prepričanja je v bistvu deontološka etika, ki poudarja, da je določeno dejanje samo po sebi dobro, ne glede na posledice, za razliko od etike odgovornosti, ki ocenjuje določeno ravnanje kot moralno ali nemoralno, dobro ali slabo, glede na posledice, ki jih ima ravnanje. Če so posledice dobre, je ravnanje moralno dobro.²²

6. Poslovna morala ali etika in poslovno pravo

Omenjeno razmišljanje o moralni zavesti pri posamezniku v družbi lahko primerjamo s stanjem in razmišljanjem udeležencev v poslovnem svetu, kjer prav tako veljajo določena nepravna

¹⁷Deontološki pristop oblikovanja posameznih etik je zlasti prisoten v tradicionalnem židovsko-krščanskem pristopu k morali. S to metodo se je zlasti ukvarjal nemški filozof Immanuel Kant (1724–1804).

¹⁸Poslovna etika sama po sebi ni zanimiva za znanost, je pa zanimiva za vsako stroko – glede na to, da se s pomočjo moralnih kriterijev lahko ocenijo tista ravnanja, ki se naj ne bi smela izvrševati.

¹⁹Poslovna etika oblikuje ali pa bistveno pomaga razvijati demokratične odnose do soljudi v podjetniški tekmi in prispeva k temu, da sprejmejo kritiko, ne ozira se na avtoriteto in se poudarja poštenost, razumnost, pravičnost in zagotavlja mirno okolje, v katerem se lahko razvija kreativni nemir posameznih podjetnikov.

²⁰Različnost funkcij poslovne etike v bistvu zmanjšuje njeno kreativnost in učinkovitost.

²¹Poslovna etika opisuje obnašanje ljudi na področju podjetništva, analizira, sistemizira, kritično ocenjuje in oblikuje določena načela. Poslovna morala se oblikuje z običaji, etika pa te običaje obravnava z različnih vidikov.

²² Na področju poslovne morale se lahko podjetnik vpraša, v razmerju do udeležencev na trgu, skupaj s Kantom: »Was kann ich wissen, was soll ich tun, vorauf darf ich hofen?«

pravila obnašanja, ki so jih razvili poslovni ljudje pri opravljanju poklicnih opravil na trgu. Podobno kot splošno v družbi tudi v poslovnem svetu lahko ugotovimo, da posebna poslovna moralna pravila nastajajo podobno kot splošna moralna pravila v družbi, vendar s posebnostmi, ki so posledica poslovnih odnosov kot posebnih odnosov med nosilci podjetniških oziroma poklicnih dejavnosti. Pri razvoju poslovnih moralnih pravil zasledimo podobne tri ravni kot pri razvoju splošnih družbenih moralnih pravil. To je še posebej mogoče primerjati z razvojem poslovne morale v naši družbi po opustitvi socialističnega samoupravnega sistema in v obdobju prehoda v kapitalizem²³.

V prvem obdobju kapitalističnega podjetništva pri nas se ni opozarjalo na potrebo po uveljavljanju poslovne morale ali etike. Veljalo je geslo: »Vse je dovoljeno, kar z zakonom ni prepovedano.« V tem obdobju je bilo bistveno, da so podjetniki uravnavali svoja podjetniška prizadevanja do meje zakonske dovoljenosti oziroma do meje, ko so lahko pričakovali kazen. Zakonsko predpisana kazen za gospodarski prestop ali kaznivo dejanje je na določen način omejevala svobodno gospodarsko pobudo in izoblikovala meje pri novopečenih nosilcih podjetniške dejavnosti, kaj se sme oziroma česa se ne sme. V tem obdobju niso moralni vidiki poslovanja igrali praktično nobene vloge, če pri tem odmislimo ostanke moralnega vrednotenja obnašanja, ki je bilo izoblikovano v nekdanjem socialističnem sistemu.

Na drugi ravni, ki je povezana z izgradnjo pravnega podjetniškega sistema v sredini 90-ih let, se že sprejemajo določena pravila poslovnega moralnega obnašanja. Ta pravila se zlasti »učijo« v kontaktih s poslovnimi partnerji doma in v tujini. Gre tudi za poskuse oblikovanja pravil v okviru gospodarskih združenj. Ob srečanju slovenskega gospodarstva s tujimi razvitimi gospodarskimi sistemi se oblikujejo pravila obnašanja, ki nadgrajujejo minimalno zakonsko določene standarde in se pri tem upoštevajo tudi pravila, ki jih oblikuje samo okolje zaradi funkcioniranja trga in pravila, ki jih prinašajo tuji partnerji. Država si prav tako v tem obdobju prizadeva dvigniti moralno zavest z zakonskimi predpisi, pri čemer je bil prisoten tudi pojav juridizacije morale²⁴. V tem obdobju se pojavljajo tudi velike afere, kjer družba poskuša dokazati posameznim nosilcem gospodarske dejavnosti, da so kršili zakon, vendar se je pozneje praviloma ugotavljalo, da kršitve zakona ni. V širši družbi pa je kljub temu ostal občutek nepravilnega delovanja. V tem obdobju so nosilci podjetništva »učili« ne samo, kaj je prepovedano z zakonom, temveč tudi, kaj bi bilo dobro, kako bi bilo treba voditi poslovanje, ki bi ga ocenjevali kot moralno dobro. V tem obdobju se pojavljajo tudi številne iniciative, ki opozarjajo na nujnost razmišljanja tudi o moralnih in etičnih vidikih gospodarskega poslovanja. Slovensko podjetništvo se še vedno nahaja na drugi ravni oblikovanja moralne zavesti pod vplivom širšega družbenega okolja, zlasti pa globalizacijskih procesov na področju gospodarstva.

Pričakovati je, da se bo začela tudi tretja raven, v kateri bodo nosilci podjetništva čutili potrebo po oblikovanju višjih moralnih standardov, ki bi jih lahko opredelili kot etične standarde v obliki etičnih kodeksov²⁵. V tem smislu so tudi že storjeni poskusi oblikovanja etičnih

²³Prehod iz socializma v kapitalizem na pravnem področju lahko utemeljimo s sprejetim Zakonom o podjetjih, decembra 1989, ki je omogočal, da posameznik ustanavlja gospodarske subjekte in da postane nosilec podjetniške dejavnosti brez ovir, ki so bile pravno podane v socialističnem sistemu.

²⁴Država je s številnimi predpisi z izgovorom, da gre za zaščito nacionalnih interesov, kot na primer predpis v prvotnem ZGD-ju, predpisala, da mora biti direktor ali prokurist v gospodarski družbi, ki ima sedež v Sloveniji, slovenski državljan in drugo.

²⁵Etični kodeksi prikazujejo del moralnega sistema, ki je konkretiziran v določeni profesiji, tako kot je na področju medicine opazno, da razvoj znanosti in tehnike ogroža humani odnos med zdravnikom in pacientom, tako je opazno tudi v podjetništvu ogrožanje humanih odnosov zaradi organizacijskih tehničnih pristopov, zlasti pa zaradi podrejanja poslovanja edinemu cilju – dobičku.

kodeksov, kot je na primer Kodeks o upravljanju z javnimi podjetji, ki je bil sprejet delno na osnutku Kodeksa podjetniške kulture, za katerega si je prizadeva Gospodarska zbornica, da bi se uveljavil v praksi, vendar ga praksa ni sprejela²⁶

V prihodnosti torej lahko pričakujemo, da bo vprašanje vrednotenja poslovnega ravnanja z moralnega in etičnega vidika bistveno bolj prisotno v vsakodnevni praksi kot doslej. Podjetniki se vse bolj zavedajo, da je nujno potrebno upoštevati ne samo obstoječa zakonska in druga pravna poslovna pravila ter avtonomno oblikovane standarde in običaje, ki se v praksi oblikujejo kot poslovni in dobri poslovni običaji, temveč tudi, da je treba težiti k uveljavljanju višjih moralnih in etičnih norm na področju poslovanja. Pri tem se nosilci podjetniške dejavnosti tudi zavedajo, da je potrebno gospodarsko poslovanje podrediti višjim standardom, ki prispevajo k temu, da se tudi skozi podjetništvo oblikujejo nosilci podjetništva kot pokončne humane osebnosti in da se tudi v poslovnem svetu uveljavlja menjalna in delitvena pravičnosti na področju gospodarstva, ki je minimum etičnega vrednotenja poslovanja.²⁷

V okviru študijskih programov za posamezne poklice se poskuša opozoriti na dobro in slabo poklicno prakso in kakšno vlogo imata morala in etika v poslovanju ter kako prispevati k temu, da posameznik kot nosilec podjetniške ali druge poklicne dejavnosti začne razvijati zavest o nujnosti in koristnosti poslovno-moralnega oziroma etičnega poslovanja.²⁸

Podjetništvo kot najbolj splošna pojavna oblika poslovnega življenja, ki je prežeto z etičnimi normami in vrednotami, predstavlja stanje, v katerem nosilci podjetništva zasledujejo najvišja merila in zahteve ljudi po humanih, pravičnih in človeško primernih ravnanjih v poklicnem življenju. Idealnega etičnega poslovanja praviloma v praksi ni mogoče uresničiti. Možno pa je uresničiti vedno višjo raven moralnega poslovanja, tako da v praksi lahko opredeljujemo kot etično poslovanje tisto, ki se v praksi uresničuje in je uresničljivo z vidika vizije dobrega, razumnega in odgovornega ter zlasti strokovnega ravnanja v gospodarskem poslovanju.²⁹

Etično poslovanje naj bi se približevalo Platonovi ideji dobrega kot najvišjega in popolnega dobra, vendar sama ideja popolnega dobra v poslovnem svetu ni mogoča. Prizadevanje za etično poslovanje pomeni prizadevanje in utrjevanje nravsvene motivacije ne samo za spoštovanje obstoječih moralnih norm, ki so posamezniku znane, temveč tudi razvijanje lastnih kriterijev za oceno posameznih dejanj z vidika idealnih etičnih predstav. Etični ideali v poslovnem svetu se spreminjajo in si je zato potrebno prizadevati, da vsebujejo najboljše lastnosti v najvišji možni meri.

²⁶Z zavestnim oblikovanjem moralnih norm kot pravil obveznega ali neobveznega obnašanja z različnimi kodeksi ni poslovna etika. Kodeks podjetniške kulture v devetdesetih letih ni bil sprejet, ker je postavljala za takratne čase previsoke kriterije za etičnost poslovanja. Po mnenju nekaterih gospodarskih strokovnjakov bi sprejetje omenjenega Kodeksa podjetniške kulture lahko bistveno prispeval k zmanjšanju škodljivih ravnanj, ki so doživela svoj vrhunec prav v času ekonomske krize.

²⁷Ob tem je treba opomniti, da so številne fakultete, med njimi tudi Pravna fakulteta v Mariboru, začele uvajati predmete, ki se ukvarjajo s poslovno moralo, pri čemer so ti predmeti praviloma omenjeni kot poslovna etika.

²⁸Etično poslovanje bi naj pomenilo realno poslovanje z vidika morale oziroma z vidika ocenjevanja, kaj je dobro, pošteno in pravično. Je vizija absolutnega udejanjanja moralnih kriterijev na področju podjetništva oziroma najgloblja osmiselitev poslovnega življenja oziroma ustvarjalnosti in snovanja pri izvajanju gospodarske dejavnosti.

²⁹Podrobneje o podjetništvu kot igri, ki temelji na pravnih in etičnih načelih. Gre za igro v kateri igralci (podjetniki) uporabljajo svoje podjetje kot sredstvo za »odvzem« podjetniškega premoženja drugemu. Ivanjko, Š.Kcbeč, M., Prelič, S.; Korporacijsko pravo, Maribor, GV, Ljubljana 2009, str.98.

a) Podjetniški *moralis sensus*

Na področju poslovne morale je potrebno razviti moralni čut (*moralis sensus*) kot izraz poslovnemu človeku prirojenega občutka za razlikovanje dobrega in zlega, naravnega in nenaravnega ter razumnega v poslovanju. Posebej je za poslovno etiko pomemben moralni čut, ki je zgrajen na racionalnih efekti, ki naj bi spodbujali tisto, kar je moralno dobro in odklanjali moralno slabo z vidika odnosov med ljudmi v podjetniški tekmi. Za poslovni svet ni dovolj razvijati samo moralni občutek za udejanjanje humanih odnosov do sotekmovalcev v podjetništvu, temveč je tudi nujna prisotnost koristnosti moralno sprejemljivega poslovanja.

V podjetniškem poslovanju je potrebno razviti čut za moralne pravice drugih in lastne moralne dolžnosti. Moralna pravica je upravičeno pričakovanje udeleženca na trgu, ki zahteva od drugega udeleženca, da bo ravnal v skladu z moralnimi standardi in normami, ki jih trg ocenjuje kot dobre. Moralna pravica oškodovanca je, da pričakuje povrnitev škode; upnik ima moralno pravico, da bo dolžnik plačal dolg. Enako je nujen moralni čut dolžnosti dolžnika, da vrne dolg oziroma da povzročitelj povrne povzročeno škodo oškodovancu. Dejstvo, da so omenjene pravice in dolžnosti zaščitene s pravom, ne spreminja dejstva, da gre tudi za moralno pravico oziroma dolžnost.

Tako kot pravni pravici ustreza pravna dolžnost ali obveznost, tako tudi moralni pravici ustreza določena moralna dolžnost³⁰. Na področju prava pravni pravici ustreza pravna obveznost ali dolžnost.³¹

V času tranzicije in prehoda iz enega družbenoekonomskega sistema v drugega nastajajo pogosto moralne praznine. To je družbenomoralno izpraznjen prostor. Gre za obdobje, v katerem stare moralne norme izginjajo ali pa niso zaradi novonastalih okoliščin uporabne, novih moralnih vrednot in norm pa še ni oziroma niso oblikovane. To je posebej vidno, kadar je svet moralnih vrednot zgrajen na določeni ideologiji, ki se opušča v drugačnem družbenoekonomskem sistemu, kot na primer ob opustitvi socialistične družbenoekonomske ureditve in prehod v kapitalistično ureditev.

Obdobje moralnih praznin se v praksi imenuje moralna kriza, ki pospešuje negativno poglabljanje družbenoekonomskih odnosov.

Etična pravila naj bi zasledovala tisto najvišje dobro, ki si ga je mogoče zamisliti v realni praksi v poslovnem svetu. To je konkretno izpeljan svet vrednot, ki kot cilj postavljajo osmislitev človeka kot nosilca podjetniške dejavnosti.

Na področju korporacijskih odnosov v gospodarski družbi pa tudi v drugih oblikah organiziranja izvajanja dejavnosti se pogosto srečuje tudi neronski kompleks, ki ga v teoriji

³⁰Nekateri teoretiki, kot na primer Kelsen, menijo, da ni moralnih pravic, ampak da so samo moralne dolžnosti. Nekateri teoretiki tudi ločijo pravo od morale, češ, da morala pozna samo občutek dolžnosti, da se stori, kar je v skladu z moralno. Ni pa tudi moralne pravice, ki bi dala posamezniku pravico, da pričakuje od drugega, da ravna moralno.

³¹Glej podrobneje Lukić, R. *Sociologija, morala*. Beograd: Naučna knjiga, 1982, 218–219. Glej tudi Sruck, V., *ibidem*, 314).

opredeljujemo kot »nepripravljenost osebe, da bi prenašala, tolerirala, spoštovala avtoriteto svojega nekdanjega učitelja, vzornika« in podobno.³² V poslovnem svetu je to pojav neutemeljenega upora proti šefu.³³ Gre za neupravičeno in nenormalno ter moralno dvomljivo ravnanje med tistim, ki bi naj spoštoval starejšega ali pa tistega, ki mu je pomagal na področju poklicne ali druge usposobljenosti. V podjetništvu je neronski kompleks prisoten, vendar v različnih prikritih oblikah stremušva, karierizma, asocialne emancipacije in podobno.

b) Nevoščljivost v poslovnem svetu

Nevoščljivost ali zavist je predvsem občutek posameznika v obliki nezadovoljstva, da drugi ima tisto, kar si on sam želi. V poslovnih odnosih se bolj pojavlja v medčloveških odnosih izven poslovnega sveta, čeprav je tudi na področju poslovnih odnosov nevoščljivost prisotna, vendar je prikrita. Gre za »plesen duše«, kot je to zapisal finski pesnik Veiko Antero Kostenjemi³⁴. Nevoščljivost je prisotna povsod, čeprav za nekatere narode velja, da je nevoščljivost pri njih bolj prisotna kot pri drugih³⁵. Čeprav gre pri nevoščljivosti za moralno oceno določenega obnašanja, pa se nevoščljivost ne obravnava kot nekaj moralno nesprejemljivega, temveč je to predvsem tema različnih anekdot, kot na primer pri Nemcih, ki menijo, da je nevoščljivost bolečina bedakov, v Španiji pa zatrjujejo, da je prijateljeva zavist hujša od nasprotnikovega sovraštva.

V poslovnem svetu se nevoščljivost najbolj pokaže pri srečanju uspešnega in neuspešnega poslovneža, zlasti če je uspeh tudi realiziran v obliki bogastva, posebej določenega položaja in podobno. Posebej je nevoščljivost prisotna na področju politike in opravljanja tistih poklicev, ki niso neposredno povezani s posebno nadarjenostjo, sposobnostjo ali z delom. V začetku izgradnje kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov po opustitvi kolektivističnega socializma je bila zlasti v ospredju borba za individualnost. V socializmu individuum ni mogel priti do izraza, ker je bil podvržen splošnim interesom in se je zato utapljal v povprečju. Tudi v današnji slovenski družbi ugotavljamo, da je mladina predvsem aktivna v borbi za svobodo individualnosti za razliko od starejše generacije, ki je še vedno utopljena v miselnost kolektivizma.

7. Pravna in moralna varnost

³²Neronski kompleks izhaja iz zgodovinskega dogodka, ko je rimski cesar Neron umoril stoičnega filozofa Seneko, ki je bil njegov učitelj. Za neronski kompleks je bistveno, da praviloma neuspešen učenec poskuša najti krivca v svojem predstojniku za svoj neuspeh.

³³Sruk, V., ibidem, str. 333.

³⁴Citirano po: Sruk, V., ibidem, str. 335.

³⁵Pogosto se zatrjuje, da je med Slovenci veliko nevoščljivosti, vendar pa študije kažejo, da nevoščljivost obstaja tudi med drugimi narodi.

Odkar obstaja človeštvo, se vedno znova postavljajo vprašanja varstva človeka, ki ima več različnih vidikov. Človek je dokaj zgodaj organiziral fizično varstvo sebe, svoje družine in svojega premoženja pred ogrožanjem drugih. S pojavom prava se človek poskuša varovati tudi s pravnimi normami. Bistvena prelomnica v zagotavljanju pravnega varstva človeka s pravom je že omenjena Magna carta libertatum – Velika listina svoboščin, sprejeta leta 1215 v Angliji. To je začetek zagotavljanja pravne varnosti človeka in s tem v zvezi tudi delovanja pravne države. Sodobna civilizacija še vedno ni uspela zagotoviti pravne varnosti, s katero se zagotavlja posamezniku varovanje pred škodljivimi ravnanji drugih. Pravna varnost ne more zagotoviti višje kvalitete odnosov med ljudmi. Pravo zagotavlja le minimum kvalitet odnosov med ljudmi.

Višja stopnja zagotavljanja varnosti je moralna varnost, ki se ne more zagotoviti s pravom, temveč z visoko stopnjo humanega in kulturnega odnosa človeka do človeka. Pravno varnost naj bi zagotavljala država s pravnim sistemom in ukrepi prisile ter kaznovanjem tistega, ki ne spoštuje pravno urejenih odnosov. Gre za varnost, ki se izvaja od zunaj na posameznika in jo tudi posameznik kot tako uresničuje z ukrepi države.

7.1 Pojem moralne varnosti

Moralna varnost je varnost, ki jo čuti človek v samem sebi in se zagotavlja v skupnem delovanju posameznikov v medsebojnih odnosih in deluje znotraj zavesti posameznika. Gre za utemeljeno prepričanje posameznika, da mu nihče ne bo storil ničesar, kar bi ogrožalo njegovo človeško dostojanstvo in njegovo osebnost kot tako. Pravno varstvo zagotavlja varnost življenja, relativno varnost zdravja in varnost človekovega premoženja. Moralna varnost zagotavlja varovanje splošnih civilizacijskih vrednot, ki jih je človek oblikoval kot osebnost v stiku z drugimi. Moralno je varen oziroma moralno varno deluje tisti človek, ki v odnosih z drugimi upošteva le dejstvo, da je drugi osebnost in pri katerem njegove človeške lastnosti in posebnosti ne igrajo nobene vloge. V okolju, kjer je visoka stopnja moralne varnosti, se vsak počuti varen, ne glede na to, da je drugačen po kakršnem koli temelju.

Moralna varnost je bistveno višja kategorija varnosti človeka v družbenem okolju od pravne varnosti in jo je mogoče zagotoviti samo na visoki stopnji kvalitete človeškega življenja, pri čemer pa mora moralna varnost postati splošni pojav v določeni družbi, kar pomeni, da mora občutek moralne varnosti biti prisoten pri vsakem posamezniku v družbi. Doseči moralno varnost je vizija evropske civilizacije, ki bi se naj vsaj delno uresničila v 21. stoletju. Mogoče jo je uresničiti v pluralističnih družbenih sistemih, kjer posameznik spoštuje dostojanstvo drugega in v sočloveku vidi cilj, ne pa sredstvo. Komunikacija med ljudmi se opravlja na podlagi dejstev, da gre za enakopravna subjekta, ki pa imata lahko različne poglede in razmišljanja.

7.2 Zagotavljanje enakovrednosti

Z moralno varnostjo se zagotavlja uresničevanje načela enakovrednosti, kar pa ni mogoče zagotoviti s pravom. V sodobni družbi smo praviloma enakopravni, vendar, žal, nismo enakovredni. Pomembnost ali vrednost posameznega človeka se danes ocenjuje z različnih vidikov, najmanj pa z vidika temeljnega bistva človeka, tj. dostojanstvo Človeka. Enakopravnost poskuša država zagotoviti s pravnimi predpisi, enakovrednosti pa država ne more zagotoviti, pravo pa še manj. Enakovrednost ljudi je mogoče zagotoviti samo v okviru moralne varnosti in medsebojnega spoštovanja ljudi kot osebnosti. V času, ko še ni zagotovljena

pravna varnost, je težko govoriti o nujnosti moralne varnosti, vendar gre za dvojne pojave, ki sta medsebojno povezana.³⁶ S povečevanjem pravne varnosti se ustvarjajo trdnjši temelji za zagotavljanje moralne varnosti, moralna varnost pa zagotavlja kvaliteto odnosov med ljudmi. Sreča človeka ni odvisna od imeti, temveč od biti, in odseva to dejstvo, ki bi naj bilo pomembno v razmerju do drugih. Človek ni nikoli toliko nesrečen zaradi tega, ker nima določenega premoženja, kot je lahko nesrečen, če ne najde stika z ljudmi, če je z njimi v sporu, če je osamljen in če se ne spoštuje njegovo dostojanstvo.

7.3 Slovenija naj bi bila prepoznavna v EU po pravni in moralni varnosti

V slovenski družbi, ki išče svoj prostor in svojo identiteto kot majhen narod v skupini evropskih narodov, bi bilo mogoče zagotoviti določeno prepoznavnost prav na področju kvalitete družbenih, medsebojnih človeških odnosov. Zakaj ne bi bili v Evropi prepoznavni po kvaliteti medsebojnih odnosov, po visoki stopnji moralne varnosti? Po izdelkih slovenskega gospodarstva, še manj po odločitvah slovenske politike, ne bomo dolgo časa prepoznavni v Evropi kot posebno kvaliteten narod. Če pa uspemo razviti visoko stopnjo moralne varnosti in zagotoviti kvaliteto medsebojnega življenja na tem delu Evrope, pa lahko brez velikih investicij dosežemo tisto, po čemer teži vsak evropski narod-biti prepoznaven. Potrebno bo veliko več vlagati v zagotavljanje moralne varnosti, predvsem pa v svoj lastni razvoj pokončne osebnosti, ki jo pri delovanju vodijo ne samo pravne, temveč predvsem moralne in etične norme³⁷. Moralne norme pojmuje kot splošno oceno okolja o tem, da so ravnanja posameznega človeka sprejemljiva v določenem okolju in da so v skladu s pojmovanjem dobrega in humanega. Če bi poskušali zagotavljati višjo stopnjo moralne varnosti, bi imela naša sodišča bistveno manj dela, ker ne bi za vsaki najmanjši spor povpraševali sodišča o njegovi oceni. Naši mediji bi bili korektno informativni in si ne bi informacije lastili kot lastnino ter jo prodali kot tržno blago. Kvalitetni odnosi med ljudmi bi bili primarna vrednota, za katero bi si prizadeval vsak posameznik.³⁸ Če bi bili pozorni na načela moralne varnosti, ne bi bilo v naši družbi tako velikih razlik v enakopravnosti in enakovrednosti med posameznimi skupinami in med posamezniki. Nihče ne bi vlagal zakonskih predlogov, da se skupini ljudi drugačnih odvzamejo vse pravice, ki jim jih družba zaradi zgodovinskih razlogov priznava. Novinar bi dolgo časa premišljeval, preden bi zapisal ime človeka, ki je po njegovem mnenju storil kaj neprimernega. Politik bi se štel za služabnika ljudstva, ne pa za nosilca oblasti. Skratka – s pravno in moralno varnostjo bi lahko zagotavljali temeljne pogoje za osebno srečo Človeka kot družbenega bitja.

³⁶Novi podjetniški sistem poslovanja in kapitalizem bi bilo bistveno lažje graditi na temelju *tabule rase* kot pa oblikovati novi sistem na temeljih starega sistema.

³⁷V času tranzicije in pojavljanja prvih obrisov podjetništva je agresivnost v podjetništvu programirana v samem načinu podjetniškega tekmovanja, kar tudi povzroča pojavnost oblike različnih ekstremnih ravnanj na moralnem področju, ki se lahko omejujejo le s pravom.

³⁸Človeštvo 21. stoletja se mora vrniti civilizacijskim načelom življenja človeka v skladu z njegovo naravo, ki mu edino omogoča srečno življenje. Seneka, *Von gluckseligen Leben*, Nikol Verlag Hamburg, 20016, str. 11-20.